

ARCHEOLOGIE RANÉHO STŘEDOVĚKU

Ivo Štefan

Periodizace

Raný středověk je konvenčně vymezen zánikem západořímské říše (476) a vrcholně středověkou transformací (vznik právních měst, kolonizace, konstituování pozemkové šlechty – viz dále). Jednotlivé části Evropy ovšem po zániku západořímské říše procházely různými procesy a vrcholně středověká transformace proběhla v západní Evropě dříve než na východě. Časové vymezení raného středověku proto v evropském měřítku není jednotné a je dáno konvencí jednotlivých národních tradic.

Na našem území je vymezen počátky slovanského osídlení ve 2. polovině 6. stol. a rokem 1200. Ovšem např. v Německu 450-1024, v Anglii 5. stol. – 1066, ve Skandinávii je doba Vikingů řazena ještě do doby železné.

Donedávna bylo raně středověké období u nás také nazýváno „slovanským obdobím“ a archeologie této doby „slovanskou archeologií“. Dnes je ale obvykle užíván termín „archeologie raného středověku“. V archeologické terminologii se období přibližně od počátku 8. do konce 12. století podle charakteristických opevněných sídel také nazývá „dobou hradištní“.

Archeologie a poznávání raně středověké společnosti

Zánik západořímské říše přináší v oblastech, které byly její součástí výrazný úpadek gramotnosti. Užívání písma se omezuje na významná církevní centra a výrazně se proto mění profil písemných pramenů. Administrativní a právní dokumenty se redukují na minimum, dominantním žánrem se stávají životy světců, kroniky a anály zaměřené na popis válečných konfliktů a událostí ze života panovnických dynastií a nejvyšších elit. Životu obyčejných lidí písemné prameny téměř vůbec nevěnují pozornost. Do oblastí, které nebyly součástí římské říše, psané slovo proniká teprve pozvolna spolu s křesťanstvím (u nás od 9. a 10. století). Archeologie proto dnes sehrává při poznávání raně středověké společnosti a jejich proměn klíčovou úlohu.

Kořeny zájmu o raně středověké památky sahají do konce 18. století, teprve na konci 19. století se však archeologie konstituuje jako vědecká disciplína s jasně definovanou metodologií. V našem prostředí je zájem o raně středověké období spojen s národním obrozením (odtud také starší označení „slovanská archeologie“).

Západní Evropa po zániku západořímské říše

Na přelomu 1. a 2. století se severní hranice římské říše ustavila na Rýně a Dunaji, kde postupně vzniká systém pevností známá jako *limes romanus*. Tato hranice byla patrná ještě dlouho po zániku západořímské říše. Východořímský (Byzantská) říše žije dále a v 6. století za vlády Justiniána zažívá největší rozmach. Různé části západořímské římské říše ale byly romanizovány různě intenzivně. Např. Galie, nebo Hispánie silně, naopak v severních provinciích (Holandsko, Británie) a na východě v Podunají byla romanizace krátkodobější a proto slabší (např. Podunají bylo už od 4. století ničeno útoky barbarů). V celé této zóně vznikla římská města, síť státních silnic, vybíraly se zde daně v penězích. Počínaje ediktem milánským (313) dochází k postupné christianizaci pozdní římské říše. V průběhu 4. století vzniká síť biskupství, která na západě přežívá zánik západořímské říše. Od poč. 5. století prodělává západořímská říše krizi, kterou provází stahování vojenských jednotek z provincií a usazování „barbarských“ skupin na jejím území (Vizigóti ve Španělsku, Vandalové v severní Africe, Ostrogóti v Itálii, Burgundové na jihu a Frankové na severu Francie a v Porýní). V době sesazení posledního západořímského císaře (476) je území římské říše omezeno již jen na Itálii a malou část jižní Francie. Po zániku římské říše přebírají uvedené germánské

skupiny nadvládu nad bývalými provinciemi. Jako nejvýznamnější se ukázali Frankové, kteří byli za pozdního císařství usazeni na území dnešní Belgie a v Porýní. Na přelomu 5. a 6. století za vlády Chlodvíka z dynastie Merovejců podnikají expanzi a v průběhu 6. století si formálně podmanili většinu bývalých západořímských provincií severně od Alp a východně až po Bavorsko. Na rozdíl od římské říše však zůstává Franská říše po celou dobu své existence multietnickým konglomerátem a jednotlivé oblasti si zachovávají vlastní elitu a právo. Chlodvík okolo roku 500 přijímá spolu se svou elitou katolické křesťanství. V 8. století je merovejská dynastie nahrazena Karlovcí. Nejvýznamnějším panovníkem byl Karel Veliký (768-814), který celou říši sjednotil, připojil k ní Sasko, Bavorsko a Itálii a zlikvidoval avarský kaganát. Za jeho vlády také poprvé dochází k francké expanzi do regionů osídlených Slovy (viz dále). Po vymření Karlovců na počátku 10. století sjednocují východní oblasti (přibližně na území dnešního Německa) králové z dynastie Otonů, kteří přesouvají jádro své říše na území dnešního Saska.

V raném středověku v prostředí bývalých římských provincií v různé míře (především západně od Rýna, ve Španělsku a jižní Evropě) přežívaly antické struktury, které však (především od 7. století) postupně upadaly. Přestaly být vybírány daně v mincích a dochází k postupnému vylidňování římských měst. Raně středověká elita sídlila, stejně jako naprostá většina běžného obyvatelstva, především na venkově. Sídlili sestávala z jednotlivých statků, s dřevěnými domy a hospodářskými budovami. Archeologické výzkumy však dokládají časté přemísťování sídlišť na malé vzdálenosti. Nejvýraznějším prvkem kontinuity mezi pozdní římskou říší a raným středověkem byly církevní instituce. Biskupové obvykle sídlili ve starých římských městech a hráli významnou úlohu v místní správě. Od 7. století vzniká velké množství benediktinských klášterů, jejichž zakladateli a fundátory byli panovníci a francká šlechta. V 8. století se vytváří charakteristická struktura kláštera sestávající z klášterního kostela a přilehlého uzavřeného rajského dvora (to zachycuje známý plán kláštera St. Gallen). K christianizaci venkovského obyvatelstva však dochází teprve pozvolna a ve východní části francké říše vzniká církevní organizace teprve v 8. století.

Ve Francké říši neexistovalo jedno hlavní město. Panovníci ovládali území prostřednictvím sítě falcí (z lat. *palatium*), které spolu se svým dvorem pravidelně objížděli. Řada z nich byla archeologicky zkoumána (např. Ingelheim), nejlépe zachovalou je karlovska falc v Cáchách (Aachen). Falce sestávaly z kaple, haly a dalších reprezentačních a hospodářských budov. Jejich architektura se okázala na římské předlohy.

Nejcharakterističtější archeologickou památkou merovejského období jsou tzv. řadová pohřebiště (hroby byly ukládány do krátkých řad), jejichž počátky spadají do 2. poloviny 5. století. Tato (často rozsáhlá) pohřebiště s několika stovkami hrobů obvykle sloužila obyvatelům běžných venkovských sídlišť. Jen zcela výjimečně na nich byl vystavěn kostel. Zemřelí byli ukládáni v natažené poloze na zádech a pozůstali je často vybavovali hrobovou výbavou. Ukládání předmětů do hrobů nemá předlohu v římských pohřebních zvycích. V ženských hrobech obvykle nacházíme součásti oděvu (spony), šperky a předměty denní potřeby (nože, keramické nádoby), muži byli často vybavováni zbraněmi (meče, kopí, bojové sekery, štíty). Pohřebiště slouží jako důležitý pramen pro poznání sociální struktury raně středověké společnosti. V malé části hrobů bývá nalézána mimořádně bohatá výbava a bývají proto spojovány s franckou elitou (tzv. knížecí hroby). K nejstarším patří hrob krále Childericha (+481) v belgickém městě Tournai, který mj. obsahoval i pečetní prsten s královým jménem a v jeho blízkosti byly objeveny kostry obětovaných koní. Bohatě vybavené pohřby známe také ze Skandinávie a Anglie. K nejhonosnějším patří hrob v Sattou Hoo ve východní Anglii z počátku 7. století, kde byl zemřelý uložen do lodi a obklopen velkým množstvím luxusních předmětů. Pohřeb bývá často připisován králi východní Anglie. Důraz na výbavu zbraněmi potvrzuje svědectví písemných pramenů o tom, že raně středověká společnost byla silně militarizovaná. Hrobová výbava doprovázela i osoby pohřbené

uvnitř církevních staveb a oproti dřívějším názorům proto milodary neinterpretujeme primárně jako „pohanskou“ výbavu na onen svět, ale především jako nástroje sociální reprezentace. Řadová pohřebiště zanikají v západní Evropě okolo 7. století a velký počet hrobů byl následně vykraden. Pohřbívání se následně postupně přesouvá k nově vznikajícím venkovským kostelům a zvyk pohřbívání předmětů se zemřelým je opouštěn.

Počátky Slovanů a avarský kaganát

Slované jsou v písemných pramenech zmiňováni poprvé až v 1. pol. 6. století v dílech historiků působících v Konstantinopoli (především Jordanes a Prokopios). Starší geografická díla Slované neznají. Severní hranice Byzance se v této době ustavila na dolním Dunaji a Slované za vlády císaře Justiniána (527-565) podnikali loupeživé vpády na byzantské území, kterým se císař snažil bránit výstavbou pevností na severní hranici. Od 2. pol. 6. stol. se začínají Slované na Balkáně usazovat a pronikají až do Řecka (především oblast okolo Soluně). Spolu s Avary (viz dále) na Balkáně likvidují východořímské struktury. Ve střední Evropě se nejstarší písemná zpráva o přítomnosti Slovanů vztahuje k tzv. Sámově říši (poč. 7. stol).

Jordanes kladl původní sídla Slovanů na sever a východ od Karpat do oblasti mezi Vislou a Dněstrem a Slované měli být podle něj spolu s Anty součástí větší etnické skupiny Vinidů (Venetů). Hodnověrnost této klasifikace je ale některými autory zpochybňována. Z archeologického hlediska v oblastech od Visly po Dněpr v době římské identifikujeme archeologické kultury, které jsou spojovány s Germány, jejichž elity se od 4. století přesunují na území římských provincií. V (dnešní) slovanské části střední Evropy jsou poslední známou germánskou skupinou Langobardi, kteří roku 568 odchází do Itálie. Lze tedy říci, že slavizace v řadě regionů souvisí s vyplněním politického vakua po odchodu germánských elit.

Nad počátky a šířením Slovanů dnes probíhá intenzivní diskuse. Tzv. migracionistická teorie hledá „pravlast“ Slovanů již na počátku našeho letopočtu v oblasti mezi Vislou a Dněprem, odkud se měli v 6. století začít šířit všemi směry. Jiné názory poukazují na demografický problém: kolik Slovanů by v této oblasti muselo žít, aby mohli v poměrně krátkém čase zaplavit téměř polovinu Evropy? Někteří autoři vychází z absence zmínek o Slovanech před 6. stoletím a domnívají se, že se slovanská identita se zrodila teprve v této době v souvislosti s útoky na Byzanc, což ale neznamená, že by některá ze skupin východně od Karpat nemohla již předtím užívat staroslovánštinu. Ta se mohla později stát dorozumívacím jazykem různých skupin na rozsáhlém území (tzv. *lingua franca*). Problém dosud není uspokojivě vyřešen a pravděpodobně můžeme počítat jak s příchodem menších skupin z východu tak přejímáním slovanštiny a specifické hmotné kultury domácím obyvatelstvem.

Důležitou roli sehráli v této době kočovní **Avaři**, kteří v 60. letech 6. století přichází do karpatské kotliny, kterou r. 568 opouští Langobardi. Podobně jako u řady ostatních raně středověkých etnik šlo na počátku o multietnický kmenový svaz. Spolu se Slovany následně drancují balkánské provincie. Roku 626 jsou ale poraženi při dobývání Konstantinopole, což výrazně utlumilo jejich další vojenské aktivity a vedlo ke stabilizaci avarského kaganátu (podle titulu vládce Avarů – *kagana*) v karpatské kotlině s jádrem mezi Dunajem a Tisou.

Avarská ekonomika byla založena především na chovu dobytka, významnou roli hrála také válečná kořist a tributy pravidelně odváděné Byzancí. Avarský kaganát pravděpodobně uplatňoval nějakou formu hegemonie nad Slovany sídlícími okolo něj, jaké formy tato dominance měla, však neumíme s ohledem na nedostatek písemných zpráv specifikovat. Fredegarova kronika popisuje povstání Slovanů pod vedením Sába proti avarskému útlaku, avarsko-slovanské vztahy se ale mohly časem měnit.

O podobě avarských sídlišť dosud není mnoho známo. Archeologové v Maďarsku, na Slovenku a východním Rakousku se soustředili především na charakteristická avarská

kostrová pohřebiště, kterých bylo prozkoumáno několik stovek. V základních znacích se avarské nekropole příliš neliší od franckých řadových pohřebišť. Na severu „avarská“ kostrová pohřebiště zasahují i do úrodných oblastí jižního a západního Slovenska, zatímco z Moravy je až na jednu výjimku neznáme. Hranicí výskytu těchto pohřebišť bývá obvykle vymezována oblast pod přímou kontrolou Avarů. V mužských hrobech se často vyskytují kovové části opasků, především tzv. nákončí, které zdobily konce řemenů a přezky. Byly vyráběny litím z bronzu a zdobeny rostlinnými a v některých případech i figurálními motivy. K charakteristickým zbraním Avarů náležely reflexní luky a šavle. Stejně jako ostatní kočovníci, připisovali i Avari velký důraz jízdě na koni, o čemž svědčí koňské kostry nalázané v hrobech některých bojovníků.

Na přelomu 8. a 9. století zlikvidoval avarský kaganát, který v té době zřejmě procházel krizí, Karel Veliký. Frankové však neměli dostatek prostředků k ovládnutí karpatské kotliny a z pádu kaganátu proto nejvíce profitovali Slované usazení okolo něj (viz dále). Avarský kaganát mizí po více než dvou stoletích existence z politické mapy a v té době končí i pohřbívání na pohřebištích.

Nejstarší slovanské osídlení u nás a počátky elit

Ve 2. polovině 6. století se v rozsáhlém pásu sahajícím od Čech až na Ukrajinu objevují památky spojované s nejstaršími Slovany, které bývají obvykle označovány jako *kultura s keramikou pražského typu* nebo *kultura Praha-Korčák*. Obyvatelstvo těchto oblastí sídlilo na neopevněných sídlištích bez pevného půdorysu zakládaných především v nejúrodnějších regionech (nejlépe známe Březno u Loun a Roztoky u Prahy). Charakteristickým typem obydlí byly tzv. zemnice (vlastně zemljanky) zahloubené pod povrch, kryté střechem a vytápěné obvykle kamennou pecí v rohu. K vaření i konzumaci sloužily jednoduché hliněné nezdobené hrnce vyráběné v ruce. Až do 9. století Slované své zemřelé spalovali a jejich popel ukládali do keramických nádob nebo přímo do země, čímž se odlišovali od Avarů. V některých oblastech se později vyskytují i pohřby v nevelkých mohylách. Výbava zemřelých v žárových hrobech je velmi chudá a neumožňuje proto rekonstrukci sociální struktury. Jednoduchá ekonomika slovanských populací byla založena především na obilnářství a chovu domácích zvířat.

Ve 20. letech 7. století mělo podle francké Fredegarovy kroniky dojít k povstání Slovanů proti Avarům, do jehož čela se postavil francký kupec Sámó, který v té době obchodoval u Slovanů. Následně měl být zvolen vládcem a stát v jejich čele 35 let. Tzv. Sámovu říši ovšem rozhodně nelze považovat za „stát“, ale za volný kmenový svaz. Přesná lokalizace tohoto útvaru není možná, jeho jádro se snad nacházelo někde ve středním Podunají, ale zřejmě zasahoval i na území Čech. Sámó se následně postavil i franckému králi Dagobertovi, jehož vojska měla neúspěšně obléhat hrad Vogastisburg. Archeologie však v 1. polovině 7. století dosud na našem území žádná hradiště neeviduje. Po smrti Sámó se konfederace rozpadla a až do počátku 9. století nemáme o našem území žádné písemné zprávy.

V průběhu 8. století vznikají první hradiště opevněné jednoduchými fortifikacemi (hliněné valy doplněné dřevěnou palisádou a příkopy). V Čechách je dosud nejlépe prozkoumáno opevněné sídliště v Klučově u Českého Brodu, z dalších lze jmenovat hradiště v Praze-Šárce, Tismicích nebo Rubínu u Podbořan, na Moravě Mikulčice, Uherské Hradiště a Olomouc, které se později stávají hlavními centra Velké Moravy. Přestože se jejich zástavba neodlišovala od běžných sídlišť, na řadě z nich jsou nalázané kovové ozdoby avarského typu a ostruhy, které Avari neužívali. Tyto nálezy svědčí o tom, že nejstarší hradiště sloužila jako sídla vojenské elity, která udržovala kontakty s avarským kaganátem. V průběhu raného středověku eviduje archeologie postupné zahušťování sídelní sítě v úrodných oblastech

rozšiřování osídlení do vyšších a tudíž méně hospodářsky výhodných poloh. Počet obyvatel postupně narůstá. Až do počátku 13. století ale kolonizace nepřekračovala hranici 400 m n.m.

Velká Morava

Označení *Velká Morava* pro nejstarší centralizovaný politický útvar západních Slovanů je anachronismem. V písemných pramenech raného středověku ho bylo užito pouze ve spisu byzantského císaře Konstantina Porfyrogenneta z pol. 10. stol. (*megalé Morávia*), kdy již neexistoval. Dobové francké písemnosti hovoří pouze o *Moravě* a *Moravanech*, termín se ale v historiografii vžil, neboť nám umožňuje odlišovat politický útvar 9. století od pozdější Moravy.

Pro jeho vznik okolo přelomu 8. a 9. století byly klíčové geopolitické změny v Podunají: Avarský kaganát zaniká a do oblasti dnešního Rakouska začíná postupně pronikat francké elita a církevní instituce (především pasovské a salzburské biskupství). Území dnešní Moravy a západního Slovenska se tak poprvé dostává do bezprostředního kontaktu s franckou mocí, kulturou a křesťanstvím. Moravané jsou poprvé zmiňováni roku 822 na sněmu ve Frankfurtu. Po celou dobu krátké existence Velké Moravy jim vládla dynastie nazývaná podle prvního známého příslušníka Mojmírovci. Sjednocení jádra Velké Moravy je spojováno s Mojmírem I., který ve 30. letech 9. století vyhání z Nitry Pribinu a připojuje území západního Slovenska k jádru politického útvaru, které se nacházelo v moravském Pomoraví. Ve 30. letech také Moravané přijímají křesťanství, jehož počátky tak sahají před příchod Konstantina a Metoděje na Moravu roku 863 za vlády Rostislava. Christianizaci dokládají i archeologické výzkumy sakrální architektury na území dnešní Moravy i západního Slovenska. Kostely se však výrazně vážou na prostředí významných aglomerací a z venkovského prostředí je téměř neznáme.

Za vlády Svatopluka I. (871-894) expandují Moravané do okolních oblastí a ovládají Čechy, Srbsko (na území bývalého Východního Německa), Malopolsko a část Podunají. Připojení těchto oblastí však bylo jen volné a omezovalo se zřejmě na vybírání tributu. Brzy po smrti Svatopluka se připojené regiony opět osamostatňují. Za jeho vlády také Moravané získávají vlastní arcibiskupství v čele s Metodějem. Od poloviny 9. století nás francké písemné prameny informují o řadě vojenských konfliktů mezi Východofrackou říší a Moravany. Na konci 10. století prodělává Velká Morava vnitřní krizi a roku 906 zaniká v důsledku vpádu Maďarů do Podunají.

Intenzivní archeologické výzkumy velkomoravských památek začínají po 2. světové válce. Zaměřily se především na nejvýznamnější velkomoravská centra situovaná v regionu jižní Moravy a západního Slovenska. Nejvýznamnější centra byla vybudována v úrodných rovinatých oblastech v těsné blízkosti velkých řek (Morava a Dyje), které byly splavné a umožňovaly napojení na důležitou dunajskou cestu. Tato hradiště byla od 2. poloviny 9. století opevněna mohutnými hradbami sestávajícími ze zemního tělesa zpevněného dřevěnými konstrukcemi a čelní kamenné zdi pojené hlínou (výška až 4 m, šířka 7 m). Dovozy kamene na stavbu čelních zdí v některých případech probíhal na velké vzdálenosti, což svědčí o možnosti mobilizace a organizace velkého množství pracovních sil.

K nejvýznamnějším centrům Velké Moravy náležely Mikulčice u Hodonína systematicky zkoumané od 50. let. Hradiště o rozloze 10 ha se rozkládalo na nepatrně vyvýšených polohách v nivě řeky Moravy a bylo rozděleno na tzv. akropoli a předhradí a obklopovalo je množství neopevněných sídlišť. Prozkoumány byly tři dřevěné mosty složité konstrukce, které opevněný hrad spojovaly s břehy. Nálezy dlabaných člunů dokládají využívání řeky pro dopravu. Uvnitř hradiště a v jeho blízkém okolí byly postupně objeveny pozůstatky 10 kostelů, z nichž většina byla postavena z kamene. Jedinou dosud stojící velkomoravskou stavbou je kostel sv. Margity v Kopčanech asi 2 km od Mikulčic (dnes na

Slovensku). Kostely reprezentovaly různé typy sakrální architektury (bazilika, jednoduché podélné kostely, rotundy). Nejrozsáhlejší byla trojlodní bazilika uprostřed akropole – zřejmě jedno z center moravského křesťanství. Okolo (i uvnitř) kostelů se pohřbívalo a zemřelí byli často vybaveni exkluzivními předměty. Uprostřed akropole hradiště byla objevena i rozsáhlá kamenná stavba interpretovaná jako knížecí palác.

Nejrozsáhlejší velkomoravská aglomerace se nacházela na území dnešního Uherského Hradiště a přilehlého Starého Města. Na rozdíl od Mikulčic však byla opevněna pouze z části. I zde byly objeveny základy několika kamenných sakrálních staveb s přilehlými pohřebišti. Významnou úlohu zřejmě hrál kostel křížového půdorysu objevený v dominantní poloze Sady u Uherského Hradiště. V jeho blízkosti byla prozkoumána skupina obydlí, z nich alespoň některé byly obývány příslušníky kléru (nálezy tzv. stilů sloužících k rytí do voskových destiček). O Sadech se proto rovněž uvažuje jako o hlavním centru moravského biskupství. Ve Starém Městě bylo prozkoumáno několik specializovaných řemeslných dílen produkujících železné předměty a velkomoravské šperky z drahých kovů.

Třetí nejvýznamnější centrum na území Moravy se nacházelo na dolním toku Dyje na Pohansku u Břeclavi. Plocha opevněná dřevo-hlinitou hradbou s čelní kamennou plentou měla rozlohu 27 ha. Uvnitř ní se nacházel čtvercový dvorec o rozloze 1 ha ohrazený palisádou. Uvnitř něj se byl vystavěn kamenný kostel s přilehlým hřbitovem a rozsáhlé dřevěné budovy obklopujícími nezastavené prostranství. Dvorec lze považovat za jednu z rezidencí moravských knížat (případně za sídlo správce hradiště), při jejíž výstavbě se zřejmě Moravané inspirovali architekturou franckých falcí (viz výše). Zbylá plocha hradiště byla pravidelně rozměřena na jednotlivé usedlosti, z nichž některé sloužily jako řemeslnické dílny. Na severním neopevněném předhradí byl před nedávnem objeven druhý kostel. Jižní předhradí zřejmě sloužilo k usídlení bojovníků druhého řádu.

Hlavním centrem Velké Moravy na území dnešního Slovenska byla Nitra. Jádrem velkomoravské Nitry bylo situováno v prostoru pozdějšího hradu a středověkého města. Okolo se však nacházelo několik dalších samostatně opevněných poloh a velké množství neopevněných osad. Dalšími významnými centry byla např. Pobeďim, Bratislava či Bojná.

Důležitým pramenem pro poznání velkomoravské společnosti jsou pohřebišť. Na počátku 9. století – zřejmě v důsledku christianizace a průniku franckého životního stylu – je opuštěno spalování zemřelých. Po celou dobu existence Velké Moravy přetrvával zvyk ukládání předmětů do hrobů. V hrobech mužů i žen bývají nalézány běžné předměty jako keramické nádoby, vědra a nože. Řada mužských hrobů v centrech i na venkovských pohřebištích byla vybavena zbraněmi (sekery, kopí, výjimečně meče) a ostruhami, což dokládá silnou militarizaci velkomoravské společnosti. Z pohřebišť příslušejících k hlavním centrům pak pochází honosně zdobená nákončí opasků a další exkluzivní součásti výstroje bojovníka. Řadu ženských pohřbů v centrech pak doprovázely technicky náročné šperky z drahých kovů (stříbra, zlata) zdobené technikou granulace (nanášení drobných zrníček drahého kovu) a filigránu (výroba šperků ze splétaného drátku). Na základě výzkumů několika šperkařských dílen dnes většinu těchto šperků přisuzujeme domácí původ.

O sociální struktuře a organizaci velkomoravské společnosti vypovídají dostupné písemné prameny jen málo. Předpokládáme, že uvnitř hlavních center se nacházely rezidence panovníků a nejvyšší elity, se kterou zřejmě můžeme spojit výstavbu alespoň některých kostelů. V centrech byly současně usídleny profesionální vojenské jednotky tvořící jádro panovnické družiny a řemeslníci uspokojující potřeby obyvatel. Centra je také třeba chápat jako jádra christianizace společnosti. Na základě hrobových nálezů soudíme, že do vojenských operací se zapojovalo i venkovské obyvatelstvo, které bylo zřejmě dosud převážně svobodné. Velká Morava zřejmě nepřežila počátečním stádiem formování středověkého státu, které charakterizuje především důraz na vnější expanzi (oproti systematickému využívání vnitřních zdrojů) a nestabilizované instituce. Moravští panovníci

dosud nerazili mince a udržování početné družiny bylo asi založeno především na obdarovávání luxusní předměty. Někteří badatelé se domnívají, že v rámci ekonomiky hrál velký význam obchod s otroky získávanými v rámci vojenských výprav a směřujícími do západní Evropy a skrze Benátky dále do arabského světa. Celý křehký systém tedy mohl být lehce narušen.

Na konci 9. století pronikají do karpatské kotliny kočovní Maďaři, kteří roku 907 poráží v bitvě u Bratislavy bavorské vojsko a až do roku 955 (bitva u Lechu) ovládají celé střední Podunají. Krátce před rokem 907 Velká Morava jako politický útvar za neznámých okolností zaniká (často se uvažuje o vojenské porážce moravské elity). Archeologické výzkumy přinesly doklady dobývání některých center Maďary (např. v Mikulčice), kteří se však na dnešní Moravě neusazují. Území Slovenska bylo přímo ovládnuto Maďary a na konci 10. století se stává součástí uherského království. O dějinách Moravy v 10. století víme velmi málo. Velkomoravská hradiště jsou rychle opouštěna. Až do připojení Moravy k přemyslovskému knížectví na počátku 11. století nemáme zprávy o centrální vládě.

Archeologie přemyslovských Čech

Na rozdíl od Moravy nedošlo celé 9. století k centralizaci Čech pod vládou jednoho panovníka. Nejednoznačné svědectví písemných pramenů však dlouhodobě vyvolává diskuse o uspořádání zdejších poměrů před sjednocením území Přemyslovci. Čechy jsou poprvé zmiňovány k roku 805 v souvislosti s tažením syna Karla Velikého. Roku 845 mělo být v Řezně na vlastní žádost pokřtěno 14 českých knížat, tato událost ale zřejmě nevedla k christianizaci Čech. Roku 872 se franckému tažení do Čech postavily oddíly šesti knížat, jedním z nich byl první známý Přemyslovec Bořivoj. Ten měl být spojencem Moravanů a na dvoře Svatopluka přijmout křesť z rukou Metoděje a nechat vystavět první kostely. Po smrti Bořivoje se Čechy na krátkou připojeny k Velké Moravě, krátce po smrti Svatopluka se však poddaly Východofrancké říši. Starší teorie předpokládala v Čechách před sjednocením Přemyslovci existenci samostatných „kmenů“ reprezentovaných knížaty (Čechové, Lučané, Doudlebi, Charváti...). Francké prameny 9. století je však neznají (vždy hovoří jen o *Bohemanech*) a většina současných badatelů se proto domnívá, že knížata reprezentovala spíše regionální politické, než etnické jednotky.

První Přemyslovci (Bořivoj, Spytihměj I., Vratislav I. a Václav) patrně přímo ovládali jen nevelký region středních Čech. Sjednocení celých Čech a likvidace nepřemyslovských knížat jsou spojovány teprve s Boleslavem I. (935-972), který expandoval i do oblastí na východě (severní Morava, Krakovsko, Červené Hradky). O tato území však Přemyslovci brzy přichází. Na konci vlády Boleslava I. či na počátku vlády Boleslava II. začaly být raženy české denáry. Na počátku vlády Boleslava II. bylo založeno pražské biskupství (973) a roku 995 vyvraždění na svém sídle v Libici nad Cidlinou Slavníkovci, zřejmě spříznění s Přemyslovci. Na přelomu tisíciletí prodělává české knížectví krizi a je dokonce krátce ovládáno polským knížetem Boleslavem Chrabrým.

Pravděpodobně r. 1019 došlo k připojení Moravy k Čechám. Od počátku 11. století se rozvíjí tzv. hradska organizace založená na správě jednotlivých regionů prostřednictvím hradů (hradišť) spravovaných kastelány podřízenými knížeti. Hradky se pro příslušný region stávají centry výběru dávek a cel, církevní organizace, soudnictví a vojenské organizace, což umožňovalo systematické využití domácích zdrojů.

V průběhu 9. století eviduje archeologie na území Čech proces prohlubování sociální diferenciace. Vznikají rozsáhlá, mohutně opevněná hradiště. Ve 2. polovině 9. století pak dochází k opouštění spalování zemřelých a objevují se hroby s honosnou výbavou. Tyto památky svědčí o formování nadregionálních elit – zřejmě oněch knížat známých z písemných pramenů. Jedním z důležitých center byla Stará Kouřim, hradiště o rozloze 40

ha. V jeho areálu bylo prozkoumáno pohřebiště s několika mimořádně vybavenými hroby (zbraně a výstroj francké provenience, šperky velkomoravského typu), které můžeme spojit s dynastií místních vládců. Hradiště i pohřebiště zaniká někdy okolo poloviny 10. století a centrum se přesouvá na vedlejší ostrožnu. Tato změna bývá spojována s likvidací místních elit Přemyslovců. Nejbohatším hrobovým celkem je hrob z Kolína objevený již v 19. století, v němž zřejmě spočinul muž a žena. Obsahoval kompletní bojovníckou výbavu franckého původu (meč, bojovou sekeru, sadu exkluzivně zdobených kování), bohoslužebný kalich a skleněné nádoby. K ženskému pohřbu náležely šperky velkomoravského typu. Tyto nálezy svědčí o „mezinárodních“ kontaktech českých elit.

Od 2. pol. 9. do pol. 10. století dochází ke vzniku osmi velkých, mohutně opevněných hradišť v regionu středních Čech, které souvisí s upevněním moci prvních Přemyslovců (např. Budeč, Levý Hradec, Stará Boleslav). Jejich úkolem bylo zřejmě mj. chránit přístup do pražské kotliny, které od sklonku 9. století dominoval Pražský hrad. Ten již od počátku sehrával roli hlavního sídla přemyslovské dynastie a následně i biskupství. První opevnění Pražského hradu bylo podle současných poznatků vybudováno za vlády Spytihněva I. (895-915). Přemyslovská hradiště byla chráněna mohutnými hradbami dřevohlinité konstrukce s čelní kamennou plentou a často byla rozdělena na více částí. Na většině z nich vznikají kostely. Nejstarší z archeologicky známých staveb je nevelký kostel P. Marie na Pražském hradě vystavěný za vlády Bořivoje. Nejstarší stojící stavbou je rotunda sv. Petra a Pavla na Budči, která se nacházela uvnitř dvorce vymezeného palisádou. Následně byla vystavěna bazilika sv. Jiří a rotunda sv. Víta na Pražském Hradě.

V souvislosti se vznikem Pražského hradu vzniká v prostoru dnešní Malé Strany rozsáhlé opevněné podhradí, kam můžeme lokalizovat pražské tržiště, které v 10. stol. dosáhlo mezinárodního významu (zpráva Ibrahima ibn Jakúba). V areálu Malé Strany dokládají archeologické výzkumy existenci množství dílen zaměřených na zpracování železa. Na pravém břehu Vltavy je o něco později (ve 2. polovině 10. století) založen druhý pražský hrad – Vyšehrad. Na komunikační spojnici mezi nimi vzniká od konce 10. století osídlení v areálu dnešního Starého Města. V první fázi zde probíhalo především zpracování kovů. Okolo pol. 12. století se těžiště pražské aglomerace definitivně přesouvá do prostoru pozdějšího Staré Město. Je vytyčeno Staroměstské náměstí a vzniká zde velké množství domů a paláců v románském stavebním stylu, které nemají jinde na našem území obdobu. Ve 13. století se Praha mění ve vrcholně středověkou metropoli.

Ostatní česká a moravská centra 11. a 12., která byla sídlem moravských Přemyslovců nebo hradecké správy nedosáhla významu Prahy, přesto i zde můžeme sledovat koncentraci osídlení, řemeslných aktivit a církevních staveb uvnitř i v zázemí opevněných areálů (nejvýznamnější Brno, Olomouc, Litoměřice, Hradec Králové). Na rozdíl od Prahy zde ale až do 13. století naprosto převažovala dřevěná architektura (s výjimkou sakrálních staveb) a dosud chybí i doklady o pravidelném rozvržení půdorysu zástavby.

Doporučená literatura:

- M. Bláhová a kol., Velké dějiny zemí Koruny české, Praha 1999, kap. Nadi Profantové
- L. Galuška, Slované - doteky předků: o životě na Moravě 6.-10. století. Brno 2004.
- J. Klápště, Proměna českých zemí ve středověku. Praha 2005.